

MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİ

UOT 37.0

Bayram Fəti oğlu Apoyev,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gəncə Dövlət Universitetinin Pedaqoji fakültəsinin dekanı

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN PEDAQOJİ BAXIŞLARININ KONSEPTUAL MÜDDƏALARI

Байрам Фати оглу Апоев,
доктор философии по педагогике, доцент,
декан Педагогического факультета
Гянджинского Государственного Университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Bayram Fati Apoyev,
doctor of philosophy in pedagogy, associate professor
dean of the Pedagogical faculty at
Ganja State University

CONCEPTUAL PROVISIONS OF NIZAMI GANJAVI'S PEDAGOGICAL VIEWS

Xülasə. Məqalədə dahi mütəfəkkir-şair Nizami Gəncəvinin pedaqoji baxışlarının konseptual müddəaları tədqiq, təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmişdir. Konkret nümunələr əsasında sübut edilmişdir ki, dahi şair-pedaqoqun “kamil insan” konsepsiyasının nüvəsini müdrək pedaqoji fikirləri təşkil edir.

Açar sözlər: *Nizami Gəncəvi, dahi şair, təlim, tərbiyə, bilik, kamil insan, mənəvi dəyərlər*

Резюме. В статье исследуются, обобщаются и интерпретируются на конкретных примерах основные положения педагогических воззрений великого мыслителя, поэта и педагога Низами Гянджеви. Доказано, что стержнем концепции гениального поэта «Мудрый человек» являются его вечные педагогические идеи.

Ключевые слова: *Низами Гянджеви, великий поэт, обучение, воспитание, знания, мудрый человек, нравственные ценности*

Summary. In the article, the main provisions of the pedagogical views of the great thinker, poet and pedagogue Nizami Ganjavi are studied, generalized and interpreted on the basis of concrete examples. It has been proved that the core of the genius poet's concept of “Perfect Man” is his eternal pedagogical ideas.

Key words: *Nizami Ganjavi, great poet, training, education, knowledge, perfect man, mental values*

Azad müstəqil, hüquqi dövlətin qurulması demokratik və intellektual cəmiyyətin inkişaf etdirilməsi istiqamətində ildən-ilə daha möhkəm addımlar atan ölkəmizdə “insan kapitalına” böyük önəm verilir. İnnovativ vasitələrə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil sistemi qurulur. Bu prosesdə dahi şair və filosof olmaqla yanaşı, böyük tərbiyəçi-pedaqoq kimi adını Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinə qızıl hərflərlə yazan Nizami Gəncəvinin şəxsiyyətinin formalaşması, gənc nəslin təhsil, təlim və tərbiyəsi ilə bağlı ölməz irsindən istifadə dövrümüzün vacib tələblərindən biridir. Dahi mütəfəkkir şairin “Kamil insan” konsepsiyasının özəyini təşkil edən pedaqoji fikirlərinin başlıca müddəaları aşağıdakılardır.

Dahi Nizaminin pedaqoji fikirlərinin “mənasını” milli-mənəvi dəyərlərimiz təşkil edir ki, bu da onun öz soykökünə, Azərbaycan torpağına necə möhkəm bağlı olduğunu sübut edən ar-

qumentlərdən biridir və gənclər üçün mühüm örnekdir. *Nümunə:*

Mənim ata-babam türk idi,
Ağıl və hikmətdə hər biri bir qurd kimi
idi... (1, s. 5-6)

Özünün soykökü ilə fəxr edən şair bütün poemalarında “türk” sözünü “gözəl”, “ədalətli”, “iğid”, “cəsarətli”, “xeyirxah” mənalarında işlətməmiş, türklüyə dərin məhəbbətini ifadə etmişdir.

Mütəfəkkir şair şəxsiyyətin formalaşmasında irsiyyət amilinin rolunu (“*Sən yaxşısan, o da pis olmayacaq, Öz tumuna bənzər bar verən budaq*” – “*Xosrov və Şirin*”) qəbul etsə də, bu prosesdə sosial mühitin, təhsil, təlim, tərbiyə və əmək fəaliyyətinin daha böyük önəm kəsb etdiyinə inanır.

Əlverişli sosial mühit insanda müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Ona görə də gənclər kimlərlə oturub-durmaqlarına, kiminlə yoldaşlıq və dostluq etmələrinə diqqət yetirməlidirlər. *Nümunə:*

Ağıllı adamla dost olsan əgər,
Elmi, mərifəti sənə də keçər (3, s. 509).

Əlverişsiz sosial mühit insanda mənfi əxlaqi sifətlərin inkişafına gətirib çıxarır. *Nümunə:*

Vəhşi ilə dost olsa insan dünyada,
Vəhşi adətincə ömr edər o da (2, s. 169)

Qeyri-sağlam sosial mühitdə insan tərbiyələndirmək “şoranlıqda” bitki əkməyə “kor gözə sürmə çəkməyə” bənzər, heç bir nəticə verməz. *Nümunə:*

Hər kim toxum əksə şoranlıq çölə,
Bircə peşmanlıq gətirər ələ (4, s. 40)

Kamil insan yetişdirmək üçün əlverişli sosial mühit yaradılmalıdır. Qeyri-əlverişli mühitdə kamil insan yetişdirmək cəhdləri heç bir nəticə verə bilməz. *Nümunə:*

Ağac əkilməli münbit bir yerə,
Ta behişt barıtək meyvələr verə (4, s. 41)

Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında elmin, təhsilin rolu əvəzsizdir. Kamil insan ilk növbədə dərin biliklərə, elmlərin əsaslarına yiyələnəlidir. *Nümunə:*

Elmlə, hünərlə! – Başqa cür heç kəs,
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz (3, s. 430).

İnsanın kamillik zirvəsinə yüksəlməsində təlimin müstəsna rolu vardır. Təlimə ciddi maraq göstərənlər onun vasitəsi ilə ən uca mərtəbəyə qalxa bilər. *Nümunə:*

Təlimə həvəskar çox iti zəhin,
İqlimlər qazisi olmadı? Deyin.

Təlimdi düzəldən itləri saptək,
Olmazmı, cəhd etsə bir insan mələk?
(4, s. 53)

Düzgün təşkil olunmuş tərbiyə işi şəxsiyyətin kamilləşməsi prosesində, mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında əvəzsiz rol oynayır. Məqsədyönlü tərbiyə işi eyni zamanda dərin biliklərin mənimsənilməsinə, əqli inkişafa zəmin yaradır. *Nümunə:*

Şəhanə tərbiyə, hünər, nəzakət
Ağıla nur verir, ürəyə qüvvət (3, s. 66).

İctimai tərbiyə ilə bərabər, özünütərbiyə də şəxsiyyətin düzgün istiqamətdə inkişafında böyük önəm daşıyır. Özünütərbiyə özünü öyrənməkdən və “özünü şərh”dən başlayır. *Nümunə:*

Bu əyri cizgilər cədvəlində sən,
Özünü şərh edib, özünü öyrən (2, s. 65).

Özünü öyrənməyin başlıca yolu öz vicdanının sirrini açar olmaqdır. İnsan ancaq həmin açar vasitəsilə öz qəlbini işıqlandırıb yüksək amallara çata bilər. *Nümunə:*

Ol öz vicdanının sirrini açar,
Çünki bu mərifət qəlbə nur saçar (2, s. 65).

Özünü dərk edib “öz nəqşini” düzgün qiymətləndirənlərə və öz nöqsanını etiraf edib aradan qaldırmağa çalışanlara ölüm yoxdur. *Nümunə:*

Kim ki, öz-özünü düşmüşdür başa,
Ona ölüm yoxdur, o ölməz, haşa (4, s. 43).

Özünü yaxşı tanımayanlar, özünü dərk etməyənlər, öz nöqsanını görə bilməyənlər, “öz ayranına turş” deməyi, özünü tənqid etməyi bacarmayanlar bədbəxt insanlardır. Belələri, heç şübhəsiz, dünyaya necə gəlirlərsə, eləcə də gedəcəklər, heç zaman kamil insan səviyyəsinə yüksələ bilməyəcəklər. *Nümunə:*

Özündən hər kim ki, deyil xəbərdar,
Bir qapıdan girər, birindən çıxar (4, s. 43).

Özünütərbiyə o zaman müsbət nəticə verir ki, bu işdə sənə düzgün yol göstərən müəllim seçə biləsən. Həyatda hər bir insanın ən böyük tərbiyəçisi, ən yaxşı və ən yaxın müəllimi onun öz qəlbidir. Kamil insan olmaq, həyatda öz layiqli yerini tapmaq istəyən hər kəs nəfsinin deyil, öz yaxın müəlliminin – qəlbinin səsinə qulaq asmalı, onun tapşırıq və göstərişlərini yerinə yetirməlidir.

Özünütərbiyənin yolları, şairə görə, çoxdur: 1) özünə kənardan – başqasının gözü ilə baxmaq; 2) öz nöqsanını görüb etiraf etmək, həmin nöqsanı aradan qaldırmağa çalışmaq; 3)

özünü tənqid və özünə cəza vermək; 4) özünü ruhlandırmaq və özünü rəğbətləndirmək 5) özünə öyüd-nəsihət vermək; 6) özünü qiymətləndirmək; 7) özünə tapşırıq və göstəriş və s.

İstər təlim, istərsə də tərbiyə prosesində əsas vasitə sözdür. Həm təlim-tərbiyə verənlər (müəllim, tərbiyəçi, valideyn), həm də təlim-tərbiyə alanlar (uşaqlar, şagirdlər, gənclər) dediyi sözün dəyərini bilməli, hər bir insanın ən yaxın “sirdaşı”nın, ən “incə” və ən “kəsərli” silahının söz olduğunu nəzərə almalıdır. Nümunə:

Yeniliklər törədən bu qoca kainatda,
Sözdən incə, kəsərli heç nə yoxdur həyatda.
Düşüncənin munisi, gözəl sirdaşı sözdür,
Unutma ki, insanın əzəl sirdaşı sözdür
(5, s. 47).

“Söz ruhdur, can üçün ruh bir dərmandır.”
Dediyin sözün tərbiyəvi gücünü artırmaq üçün
“gərək söz üstündə can” qoyasan; sözü vaxtında,
qədərində və yerində deyəsən; başın əldən getməsin
deyə xoruz tək vaxtsiz banlamayasan; elə sözlər seçəsən ki,
sənə irad tutmasınlar. Nümunə:

Az danış desinlər sözündə güc var,
Çox sözü dinləyən çox nöqsan tutar (6, s. 46)

Ən təmiz – “incitək saf” olan su “artıq içiləndə”
dərd verdiyi kimi, söz də necəliyindən asılı olmayaraq,
həddindən çox deyiləndə “xırman otu” kimi dəyərsiz olur,
xeyir əvəzinə zərər yetirir. Nümunə:

Az sözün incitək mənası solmaz,
Çox sözün kərpictək qiyməti olmaz
(2, s. 66).

Səni dinləyənlərin dediyin sözlərə diqqətlə qulaq
asmasını və həmin sözlərdən müsbət nəticə çıxartmasını
istəyirsənsə, zahirən gözəl görünən, lakin “qulaq yırtan”,
zərər yetirən dəyərsiz sözlərdən yan keç, qəlb oxşayan
“incə sözlər” seç ki, hamının xoşuna gəlsin. Düzgün təşkil
olunmuş təlim prosesində gənclər dərin elmi biliklər
mənimsəmək, “ağıla nur”, “ürəyə qüvvət” verən şahanə
tərbiyə almaqla bərabər, elmi fəaliyyətində və davranışında
həmin biliklərə istinad etmək, öz nitqində “incə mənalı
sözlər” seçmək, danışarkən sözləri “su kimi rəvan” ifadə
etmək vəs. bacarıq və vərdislərə də yiyələnməlidirlər.
Nümunə:

Öz ağıl zəkası olunca rəhbər,
Tapırdı ən incə mənalı sözlər.
Hər incə mənanı edərkən bəyan,
Sözləri su kimi olurdu rəvan (3, s. 66).

Təlimin səmərəli nəticə verməsi, bu prosesdə gənclərin
kamil insan kimi formalaşması öyrədənə (müəllimlə) bərabər,
öyrənənin (şagirdin) “Göylə Yer arasında” mövcud olan
bütün hikmətləri “doymadan” mənimsəmək marağından,
“az müddətdə dərya bilik” qazanmaq cəhdindən,
gecə-gündüz çalışmaq həvəsindən, bilikləri dərinləndirən
anlamaq “fərasətindən” asılıdır. Nümunə:

Gördü şahzadədə ağıl, kəramət,
Duydu var biliyə onda fərasət...
Nə varsa, birbəbir öyrətdi, Bəhrəm
Öyrəndi dərs alıb hər səhər-axşam (4, s. 65).

Təlim-tərbiyə prosesində yüksək nəticə əldə etməyin
başlıca şərtlərindən biri müəllim və şagird arasında qarşılıqlı
səmimi münasibətin hökm sürməsidir. Hər bir müəllim
özünün yüksək biliyi, fədakarlığı uşağa böyük qayğı və sevgisi,
fədakarlığı ilə şagirdin qəlbini “nurlandıрмаğa” çalışmalıdır.
Hər bir şagird də müəlliminə (ustadına) böyük hörmət və
ehtiramla yanaşmalı, onun göstərdiyi düzgün yol ilə getməlidir.
Ustadının (müəlliminin) özünə ağ olan şagirdləri, öz
ustadları Hörmüzün söylədiyi həqiqətləri inkar edən yetmiş
alimin aqibəti (“kəfənə bürünmək”) gözləyir. Nümunə:

Ustadın dərslərini kim etsə inkar,
Onlar tək kəfənə tutacaq ruzgar...
Çalış ustadının çıxma sözündən (3, s. 465).

Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin ilk fərqləndirici
əlaməti əqli zənginlikdir. İnsan ən böyük var-dövləti olan
öz kamalına arxalanmırdı. Ağıllı, kamallı, savadlı, yüksək
intellekt sahibi olan gənc nəslin yetişdirilməsi təlim-tərbiyə
işinin başlıca vəzifələrindən biridir. Ağıl bütün yaradılmışların
ən birincisidir. Ona görə də əqli tərbiyə - tərbiyə işinin əsas
sahələri sırasında birincidir. Kainatın sirlərini ancaq ağıl
gücü ilə dərk etmək olar. İnsanı digər canlılardan fərqləndirən
əsas əlamət onun ağılıdır. Ağılsız insan quru bədəndir. Nümunə:

Kim ki yetişmədi ağıldan bara,
Oxşar, insansifət əjdahalara (4, s. 44).

Ağıllı adamın fərqləndirici keyfiyyətlərindən biri
uzaqgörənliyi, deyəcəyi sözün və görəəcəyi işin nə ilə
nəticələnəcəyini əvvəlcədən ölçüb-biçmək bacarığıdır. Nümunə:

Bilikli adamlar uzağı görər,
Cahilin zəhməti hədərdir, hədə (4, s. 44).

Ağıllı adamı səciyyələndirən əsas keyfiyyətlərdən biri də sevib-seçdiyi peşənin, sənətin kamil ustası olmağa çalışması, onun sirlərinə dərinləndirən yiyələnməsidir. *Nümunə:*

Bir elmi öyrənmək istədikdə sən,
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan (2, s. 65)

Ağıllı insanın bəzəyi olan əqli keyfiyyətlərdən biri səbirli olmaqdır. Səbir - ən çətin anlarda “arzu-kama” çatmağın, ən möhkəm bağlanmış qapıları açmağın, ən dar məqamdan – “zindandan” çıxmağın, ən müşkül düşüncələri açmağın, ən uca bəndləri aşmağın, “oxu nişanəyə” ən düzgün atmağın mühüm vasitələrindən biridir. Əsəbiləşən anda “dili... bir az səbir edən” insan heç vaxt tutduğu işdən peşman olmaz. “İradə mülkünün hakimi” olmaq istəyən kəs səbirli olmağa çalışmalıdır. “Düşüncəsi, ağıl sağlam olan kəs” səbirsizlik edib “lüzumsuz sözləri” əbəs yerə söyləməyə tələsməz. *Nümunə:*

Ağıllı adamlar səbrsiz olmaz...
Səbr ilə açılar bağlı qapılar... (6, s. 143)

Mühüm əqli keyfiyyətlərdən – ağıllı olmağın əlamətlərindən biri də biliklərə daim can atmaq, kainatın sirlərini əqlin gücü ilə öyrənmək, “hər gizlin xəzinədən bir dürr” çıxartmağa cəhd, dünyanı ayaqla yox, başla fəth etməyə çalışmaqdır. Dünyaya “ağlın gözü” ilə baxmağı bacaranlar “ən qüdrətli, yenilməz” insanlardır. *Nümunə:*

Öz ağlının gözüylə baxan kimdir aləmə,
Ən qüdrətli, yenilməz bir hakimdir aləmə
(5, s. 135).

Yüksək ağıl-kamal sahibi olmağın, əqli tərbiyənin başlıca yolu: - “ağlın çırağı” olan dərin bilikləri mənimsəmək üçün gecə-gündüz yorulmaq bilmədən çalışmaq, oxumaq və öyrənməkdir. Ağıllı adam “öyrənməyi ar” bilməyən, “günlərini bada verməyən”, “vaxtı boş keçirməyən”, “zəhmət çəkib” “bilik kəsb” edəndir. *Nümunə:*

Hər kim öyrənməyi bilməyirsə ar,
Sudan dürr, daşdan da gövhər çıxarar
(4, s. 53).

Ağıllı adam – “hər gizli xəzinədən bir dürr” çıxarmağı bacaran, “hər gecə biliyə bir qapı” açan, uzaqgörən, sözünü yüz ölçüb bir biçdikdən, ağzında bişirdikdən sonra yerində və qədərində söyləyən, nadanlardan uzaq qaçan, elmlə, bilikli, mərifətli adamlarla dostluq edən,

peşəsinin və sənətinin kamil ustası olmağa çalışsan, ən çətin məqamlarda səbirlə, təmkinlə, ağıllığın göstərişi ilə hərəkət edəndir.

Şairin kamil insan konsepsiyasının başlıca istiqamətlərindən biri əxlaq tərbiyəsi ilə bağlı fikirləri təşkil edir. Həmin fikirlərin ümumi konseptual müddəası belədir: Kamil insan əqli zənginliklə bərabər, yüksək əxlaq saflığına sahib olmalıdır. Əxlaq saflığının təzahürü olan konkret mənəvi keyfiyyətlər çoxdur. Onlardan mütəfəkkir şair-pedaqoqun daha böyük önəm verdiklərinin sıra ardıcılığı belədir: 1) insanpərvərlik; 2) vətənpərvərlik; 3) kişilik, mərdlik və namusluluq; 4) düzlük və doğruluq; 5) sadəlik və təvazökarlıq və s.

“Əgər insansansa, insanlığı sev” tövsiyəsini bütün yaradıcılığı boyu xüsusi vurğulayan humanist şairin insanpərvərlik fəlsəfəsinin mərkəzində Ulu Öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi “varlığın ən böyük sərvəti, mənəvi zənginlik və müdrikliyin tükənməz mənbəyi olan *insan* dayanır”. Mütəfəkkir şairə görə “şəxsiyyətin ən yüksək meyarı”(Teymur Kərimli) insanlıqdır. İnsana xas olan ən ülvəi hiss insanpərvərlikdir: bütün insanlara hörmət və qayğı ilə yanaşmaq, onları sevməkdir. Hər bir insanpərvər şəxs, məğlub etdiyi düşməninə - İran şahı Daraya rəhm edən, onun başını dizləri üstünə qoyub ölməyini istəməyən Makedoniyalı İsgəndərdən nümunə götürməli, digər insanlara dəyər verməli, nəcib insani münasibət bəsləməlidir. *Nümunə:*

Padşahın bir tükü gözümdə inan,
Daha qiymətlidir yüzlərlə tacdan (3, s. 155).

Əxlaq saflığının, mənəvi zənginliyin ən mühüm göstəricilərindən biri olan insanpərvərlik ilk növbədə doğma ailədəki insanlara (baba, nənə, ata, ana, bacı, qardaş) münasibətdə təzahür edir. İnsanpərvərliyin başlıca əlamətlərindən biri ağsaqallara dərin ehtiram və hörmət, atanaya ali məhəbbət, övladlara böyük sevgi, diqqət və qayğıdır.

Hər bir gənc dərk etməlidir ki, ana müqəddəsdir, “cənnət anaların ayaqları altındadır”. Al-laha itaət anaya səcdədən başlayır. *Nümunə:*

Sənin toxumunun məğziyəm ana,
Ayaq torpağın da cənnətdir mana (2, s. 210).

Ata haqqı Tanrı haqqıdır. Atanın üzünə ağ olmaq övlad üçün mənəvi naqislik, qəbahətdir, bağışlanılmaz “ağır günah”dır. Atasına yaman-

lıq edən övlad onun qarşılığını, tez ya gec, öz övladından görəcəkdir. *Nümunə:*

Sən razı qalmasan oğlundan əgər,
Allah da oğluna cəzalar verər (2, s. 176).

Hər bir ata-ana üçün ən böyük xoşbəxtlik “evinin yaraşığı”, “qəlbinin işığı” gözünün “qarası, ağı” olan övladının yaxşı gününü, həyatda qazandığı uğurlarını görməkdir. *Nümunə:*

Övladın iqbalı olsa ona yar,
Ata sevincindən bəxtiyar olar (6, s. 60).

İnsanpərvərliyi “insanlığın parlaq gövhəri” hesab edən şairə görə bu əxlaqi keyfiyyətin parlaq təzahür formalarından biri xeyirxahlıq və yaxşılıqdır. İnsanpərvər olan hər bir kəs xeyirxahlığı və yaxşılığı özünün həyat qayəsinə çevirməlidir. Həyatda ən böyük səadət “insaniyyətdir”. İnsaniyyətin mühüm göstəricilərindən biri xeyirxahlıq və yaxşılıqdır. İnsan dünyanın “xeyirxahlıq bütü”dür. Yaxşılığı “quyuya salsan” da, “yenə qayıdacaq, o itən deyil”. *Nümunə:*

Yaxşılıq etməsən əgər insana,
Böyüklük şərəfi verilməz sana (2, s. 172).

İnsanpərvərliklə sıx bağlı olan digər əxlaqi keyfiyyətlər həmrəylik, birlik, dostluq və yoldaşlıqdır. Bu əxlaqi keyfiyyətlər haqqında humanist şairin müdrik fikirlərinin ümumiləşdirilmiş məğzi belədir:

Əgər insansa, “insana qatış hər zaman”. İnsan olan hər bir kəs digər insanlarla qaynayıb-qarışmalı, onlarla həmrəy olmalı, birgə yaşamağa çalışmalıdır. Çünki insanla yaşayan mərddir, kişidir, kimsəni sevməmək namərd işidir.

Ən qüdrətli, ən sarsılmaz birlik – qəlb birliyidir. Qəlbi birgə döyünən iki insan birlikdə həyatda hər cür çətinliyə qalib gəlmək öz məqsədinə nail olmaq iqtidarındadır. *Nümunə:*

İki qəlb bir olsa dağı parçalar,
Böyük bir kütləni edər tarı-mar (3, s. 106).

Ən vacib birlik xalqla ordunun birliyidir. Orduda “canbir qəlb” birliyi olarsa, həmin ordu sayca özündən qat-qat çox olan düşmən ordusuna qalib gələr. (Çinin neçə minlik ordusuna Bəhrəmin “üç yüz” döyüşçüsünün; eləcə də İkinci Qarabağ müharibəsində Şuşanın azad edilməsi zamanı ağır texnika ilə silahlanmış çoxsaylı erməni işğalçılarına qarşı “qəlb birliyi” ilə döyüşən azsaylı Azərbaycan əsgərlərinin bıçaqla qalib gəldiyi kimi). *Nümunə:*

Birliyə baş əyər qocaman dağlar,
Birlikdə ordular basılmaz olar (4, s. 122).

Hər bir ölkənin inkişafı, uğurlu gələcəyi, insanların rifahı, səadəti xalqın birliyindən, həmrəyliyindən, çəkici dövlətlə bir zindana vurmasından asılıdır. Milli birlik olmayan ölkədə faciələr baş alıb gedər. *Nümunə:*

Nifaq olan yerdə fəlakət də var,
Səadət günəşi birlikdən doğar (2, s. 133).

İnsanpərvərlikdən doğan əxlaqi keyfiyyətlərdən biri də dostluq və yoldaşlıqdır. Həyatda bir yaxın həmdəmi, dostu, yoldaşı olmayan insanın həyatı mənasız keçər, çətinliklər qarşısında aciz qalar. *Nümunə:*

Həyat nəyə gərəkdir bir həmdəmin olmasa,
İnsan çətin yaşayar dosta əmin olmasa
(5, s. 140).

Özünə elə sadıq dost seçməlisən ki, dar günündə “səni torda qoyub” qaçmasın. Əsl dost odur ki, dostunun hər bir nöqsanını üzünə desin, ört-basdır etməsin, onun yarasını öz şəfası ilə sağaltsın, sirrini gizli saxlasın. “Çox gözəl olsa da eybi gizləmək, dost-dostun eybini örtməsin gərək”. Təmənnalı, qərəzli adamlardan dost olmaz. Belələri açıq düşməndən daha qorxulu, daha etibarsızdırlar. *Nümunə:*

İkibaşlı dostluğu dostluq sanma heç zaman,
Qərəzli dost düşməndir, arxalanma heç zaman (5, s. 140)

Vətənpərvərlik ən mühüm əxlaqi keyfiyyətlərdən biridir. Bu keyfiyyətlə bağlı müdrik fikirlər böyük vətənpərvər şairin əxlaq tərbiyəsi ilə əlaqədar pedaqoji görüşlərində önəmli yer tutur. Vətənpərvərlik vətəni sevməklə bitmir. Hər kəs vətəni sevməlidir. Əsl vətənpərvər Vətənini və öz xalqını sevməklə bərabər, onları düşmənlərdən qorumağı bacarmalıdır. Vətənpərvər olan hər kəs Nüşabə kimi “doğma ölkəsinə qol-qanad” verməli, onu nəyin bahasına olursa-olsun yadelli işğalçılardan göz bəbəyi kimi qorumalıdır. *Nümunə:*

Çalış ki, kirpiyin olsun almaztək,
Ayıq ol, ölkənin keşiyin çək (3, s. 514).

Vətənini ürəkdən sevən kəs “qürbət cənnət olsa da”, yenə öz vətənini yaxşı bilməli, öz doğma ölkəsində nökr işləməyi yad məmləkətdə sultan olmaqdan daha üstün hesab etməlidir. *Nümunə:*

Öz şəhərində olsan əl alçaq insan,
Yaxşıdır qürbətdə sultan olmaqdan
(3, s. 311).

Öz səadətini, firavan həyatını yad ölkələrdə axtaranlar qürbətdə şah səviyyəsinə yüksəlsələr də, hökmünün altında saysız-hesabsız məmləkətlər, tükənməz var-dövlət olan dünya fatehi Makedoniyalı İsgəndər kimi, “Vətən eşqi” qəlbələrini sarsa da, ömrlərini vətən həsrəti içində yaşamaqla başa vuracaqlar.

Hər bir insanın əxlaqi simasını bəzəyən, gözəlləşdirən, möhtəşəm edən başlıca mənəvi keyfiyyətlər sırasında bir-birilə sıx bağlı olan kişilik, mərdlik və namusluqdur. Bu keyfiyyətlər “Xəmsə”dəki müsbət qəhrəmanların hər birinin yüksək əxlaqi simasını səciyyələndirən başlıca əlamətlərdir.

Hər bir kişi ilk növbədə özünün kişiliyi (mərdliyi, igidliyi, cəsarəti, qorxmazlığı, hünəri, döyüşkənliyi, sözünün sahibi olması və s.) ilə fərqlənməlidir. Kişiliyi, mərdliyi dildə yox, əməldə sübuta yetirmək lazımdır. “Arvadsifət”lərdən, “arvad üçün ağlayan”lardan kişi ola bilməz. Kişilikdən ən böyük “nişanə”lərdən biri – Vətən yolunda, xalq naminə böyük amallar uğrunda mərdliklə, igidliklə, cəsarətlə, qətiyyətlə vuruşmaq, mübarizə aparmadır. Hünərsizlər əsarət altında yaşamağa məhkumdur. İkinci Qarabağ müharibəsində Müzəffər Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi altında “kişi kimi” vuruşan və Vətənin işğal altında olan ərazilərini azad edən qəhrəman əsgərlərimizin nümunəsində mütəfəkkir şair-pedaqoqun müdrik kəlamlarındakı bu həqiqəti aydın gördük. *Nümunə:*

Fələklərə yüksəldər hünər, cəsarət səni,
Hünərsiz alçalarsan, tapar əsarət səni
(5, s. 71).

Əxlaq saflığının mühüm göstəricilərindən biri namusluluqdur. Namuslu olmağın başlıca əlamətləri, ismətinə qorumaq, abırlı-həyalı olmaqdır. Namuslu adam təmiz adını, irzini-ismətini qorumaq üçün Şirin kimi canından keçməyə hər zaman hazır olmalı, naqis-nacinslərə, əxlaqsız şərəfsizlərə baş əyməməlidir. Namuslu insan şəhvət hissinə, milli-mənəvi dəyərlərimizə zidd olan zərərli adət və vərdislərə uymamalıdır.

Namuslu olmaq qadın və kişilər üçün eyni dərəcədə vacib olan mənəvi keyfiyyətdir. Ailənin, ata və ananın şərəfini, namusunu qorumaq hər bir övladın mənəvi borcudur. *Nümunə:*

Elə namuslu ol desin hər görən:
“Ağıllı oğluna, Nizami, əhsən!” (6, s. 349).

Kamil insanın əxlaq saflığının mühüm göstəricilərindən biri də düzlük və doğruluqdur. Bütün yaradıcılığı boyu, “Nə qədər ki, dünyada alıb-verirsən nəfəs, sən düzlük qapısını döyməyə göstər həvəs” (“Sirlər xəzinəsi”) məsləhətini verən şairin möhkəm inamına görə “dünyanın nicat yolu” düzlük və doğruluqdadır.

Doğruluq – insanı ən çətin məqamlarda hər an qoruyan “zireh”, qəm-qüssədən uzaq şən həyatın başlıca şərti, “vicdan tərəzisi”dir. Düzlük – “ədalət mizanı”dır. Mizan – tərəzisi (düzlük və doğruluğu) “bircə dən” əskik çəkənlər həyatda hər zaman uğursuzluğa düşər olurlar. Düzlüyü və doğruluğu özünə bayraq edənlərin məqamı isə ən yüksək zirvələrdir. Nümunə:

Doğruluğun harda ki, ucalıbdır bayrağı,
Haqq əliylə fələkdən öc alıbdır bayrağı
(5, s. 126).

Düzlük və doğruluq yolunu seçənlərə Uca Tanrı özü kömək edir, böyük zəfərlərə yetirir. Dahi Nizaminin həyatda uca zirvələri fəth etməyinin, xalqın gözündə ucalmağının başlıca səbəblərindən biri, məhz, onun doğruluğu və düzlüyü özünə amal seçməyidir. *Nümunə:*

El gözündə Nizami ucalıbdır düzlükdən,
İlhamına, qəlbinə güc alıbdır düzlükdən
(5, s. 128).

Ömrü boyu sadə və asudə yaşayan, cah-cəlallı saray həyatından uzaq qaçmağa çalışan, özünə tənqidi yanaşmağı bacaran şairin əqidəsinə görə kamil insana xas olan mühüm əxlaqi keyfiyyətlərdən biri də sadəlik və təvazökarlıqdır. İlan kimi dikbaş gəzənlərin, təvazökarlığı olmayanların sonu alçalmaqdır, “torpağa düşmək”dir. *Nümunə:*

İlantək dikbaşlı gəzmə ey insan!
Aşacaq dünyanın seli başından... (2, s. 69).

Yalnız təvazökarlığı və sadəliyi ilə xalqın önündə əyilməyi bacaranlar onun gözündə ucala bilirlər. Kamil insan bər-bəzək aludəçisi yox, “qum kimi” sadə olmalıdır. Sadəlik və təvazökarlıq “rahat və asudə” həyatın başlıca şərtlərindəndir. Özündənrazılıq, lovğalıq və təkəbbürlük bir xəstəlikdir. Uzun ömür sürmək istəyənlər bu xəstəlikdən uzaq olmağa çalışmalıdırlar. *Nümunə:*

Ucalar özünü əyən insanlar,
Təvazö sahibi hörmət qazanar (6, s. 140).

Kamil insan yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə sahib olmaqla bərabər, əxlaq saflığına xələl gətirən, insanın mənəviyyatını korlayan, digər in-

sanlara zərər yetirən mənfi sifətlərə qarşı barışmaz mübarizə aparmalıdır. Şairin kəskin ifşa etdiyi mənfi əxlaqi sifətlər sırasında ilk yerləri tutanların ardıcılığı belədir: 1) paxıllıq və xəbislik; 2) ikiüzlülük; 3) tamahkarlıq və hərislik; 4) haqsızlıq və vicdansızlıq;

Paxıllıq hissi insanın gözünü örtən qara pərdəyə oxşayır. Həmin hisslə yaşayanlar gözəllikləri, digər insanların uğurlarını, yaxşılıqları görmür, daha doğrusu görmək istəmir. Belələrinə “şirin süd” “zəhər” kimi görünür. “Tülkü xislətli” paxıllar başqalarının hünərini heç zaman etiraf etmir, özləri isə həyatda hər şeyə müftə nail olmağa çalışırlar. *Nümunə:*

Bir südəmər uşaqsan ahılların gözündə,
Şirin südün zəhərdir paxılların gözündə
(5, s. 129).

Şair, ikiüzlü insanları “saxta qızıla”, “qəlp pul” kəsənlərə bənzədir: belələrinin zahiri qızıla bənzəsə də, batini “mis”dir. İkiüzlülər üzde “aydan arı, sudan duru” görünsə də, daxildə kinli və xəbis olurlar. Elələrinə sirr vermək, etibar etmək olmaz, əksinə, qazdıqları palçıq quyusundan uzaq durmaq lazımdır. *Nümunə:*

Üzdə şamdır, daxildə düyünlü ud hamısı,
Üzdə sadə, daxildə xəbis vücut hamısı
(5, s. 139).

Tamah insanın mənəviyyatını korlayan iti “neştər”di. Tamahkarlar “çibintək, mığmığitək” qan sormağdan doymurlar. Kamil insan, “məslək yolu”nu tutmalı, tamaha boyun əyməməlidir. Tamahkarlığın daha kəskin forması insanı acgöz edən hərislikdir. Hərislik insanın canını “oda yaxan” sağalmaz xəstəlikdir. Bu xəstəliyə tutulanların sonu fəlakətdir. *Nümunə:*

Çibintək, mığmığitək qan sormağa can atma,
Tamahın neştəriylə ürəyini qanatma
(5, s. 95).

Əxlaqa zidd mənfi sifətlərdən biri haqsızlıqdır. Haqsızlıq vicdansızlıqdır, qəddarlıqdır, zülmkarlıqdır. Vicdansızlıq “qəlbi kor” insanlara xas olan xislətdir. Vicdansızların gözündə səxavətli insanlar “israfçı”, “söz çeşməsi”, “lehmə ya lığ”, Dəclə çayı “damla” görünər. Kişiliyi və mərdliyi olan kəs haqsızlıq və vicdansızlıq edib günaha batmaz, həm özünü, həm övladını, həm də bütün nəsil-nəcabətini el gözündən salmaz. *Nümunə:*

Haqsızlığa uyaraq günaha batmaq nədir?

Qan töküüb, zalım olub, abırını atmaq nədir? (5, s. 84).

Ömrü boyu halal əməyi ilə dolanan zəhmətkeş şairin əqidəsinə və möhkəm inamına görə kamil insanın mühüm keyfiyyətlərdən biri əməksevərlikdir, çalışqanlıqdır, əməyi həyatın mənası saymaqdır. Şəxsiyyətin formalaşmasında, xüsusilə, əqli, əxlaqi və fiziki keyfiyyətlərin inkişafında əmək əvəzsiz rol oynayır. İnsan yalnız böyük zəhməti, öz halal əməyi, “alın təri” hesabına şəxsiyyət kimi formalaşmış, həyatdakı çətinliklərə qalib gələrək yüksək zirvələrə ucala bilər. *Nümunə:*

Hər halda sən çalış, həyat əməkdir,

Cənnət kahıllığı nəyə gərəkdir? (4, s. 44).

Həyatda “zəllikdən” yaxa qurtarıb, şan-şöhrət, şərəf sahibi olmaq, uca zirvələr fəth edərək ülvyyəyə qovuşmaq istəyənlər əməyin çətinliklərindən qorxmamalı, əzab-əziyyəyə qatlaşmağa hazır olmalıdır; Nəzərə alınmalıdır ki: “Zəhmət fəryad deyildir, bir şadlıqdır insana, zəhmətinin axırı rahatlıqdır insana” *Nümunə:*

Əzaba qatlaşmaqla hər niyyətə çatarsan,
Zəllikdən qurtarıb ülvyyəyə çatarsan
(5, s. 98).

Əməksevərlik, çalışqanlıq, əzmkarlıq hər bir insanın təkə maddi rifah halının yüksəldilməsi, sağlığının rəhmi deyil, eyni zamanda əqli zənginliyə qovuşmağın ən mühüm vasitələrindən biridir. İnsan nə qədər istedadlı olursa olsun, vaxtdan səmərəli istifadə edərək dərin biliklər qazanmaq üçün zəhmət çəkməsə, tənbelliyə yol versə, heç vaxt əqli zənginlik zirvəsinə ucala bilməz. Əksinə, belələri istedadına nə qədər güvənsələr də heç bir uğura nail ola bilmir. *Nümunə:*

Çox iti zəhinlər, yatan oldular,

Axırda saxsı qab satan oldular (4, s. 53).

Kamil insan yalnız özü üçün deyil, Vətəni, xalqı, ailəsi və başqaları üçün də çalışmalı, öz şərəfli əməyi ilə “hamının yükünü” çəkməli, “hər şeyi özü üçün” deyil, gələcək nəsillər üçün də əkməlidir. *Nümunə:*

Keçənlər bir çox şey əkməmişdir bizə,

Biz də əkməliyik gənc nəslimizə.

Dünya bir tarladır diqqətlə baxsaq,

Hamı bir-birinə cütüdü ancaq (3, s. 386).

Gənc nəsillər əmək adamlarına və onların yaratdıqlarına hörmət bəsləməli, diqqət və qayğı göstərməlidir. “Namuslu əməyi ilə el gözündə ucalan”, halal zəhmətlə dolanan, başında “nadanlıq havası” olan cavan oğlana həyat dərsi

verən “kərpickəsən qoca” və özünün cəfəkeşliyi, fədakar əməyi, zəhmətə böyük məhəbbəti və inamı ilə Süleyman peyğəmbəri təəccübləndirən, “nə suya”, nə də “torpağa” deyil öz zəhmətinə güvənən “qoca əkinçi” kimi insanlara həqarətlə yox, ehtiram və sayğı ilə yanaşmaq hər bir gəncin mənəvi borcudur. *Nümunə:*

Dünya görmüş insandı, qoca belə qocaydı,
Namusla zəhmətiylə el gözündə ucaydı
(5, s. 91).

Əməyə xor baxanların, tənbellərin, müftə-xorların, başqalarının əməyi hesabına yaşayanların, “qəflət yuxusunda” yatanların, “qafilliyə kor kimi meyl” salanların, “boş-bekar” gəzənlərin, “avara həyat” sürənlərin, “özgə süfrəsinə pişiklək” baxanların, “eyş-işrətə” uyanların sonu iflasa uğramaqdır, məhv olmaqdır. *Nümunə:*

Kim ki qəflət yolunda xoş yuxuya dalandır,
Başı əldən gedəndir, papağı boş qalandır
(5, s. 103).

Gənclərin həyatda böyük uğur qazanmasında onların vaxtında özünə düzgün peşə seçməsindən, həmin peşənin kamil ustası olmaq üçün var gücü ilə çalışmasından, peşəsinə sadıq qalmasından çox asılıdır. İnsanın şan-şöhrəti peşəsinin, sənətinin növündən asılı deyil, onun sirlərinə dərinlən bələd olması ilə bağlıdır. “Yarımqıç”, bacarıqsız “papaqçı” olmaqdan, “kamil bir palançı” olmaq daha yaxşıdır. Savadsız həkim olmaqdan heç olmamaq məsləhətdir. *Nümunə:*

İsa mərifətli həkim ol, amma,
İnsanı öldürən bir həkim olma (2, s. 65).

Kamil insanın vacib mənəvi keyfiyyətlərindən biri gözəlliyi duymaq, sevmək və yüksək estetik zövqə sahib olmaqdır. Hər bir şeiri, poeması təbiət, cəmiyyət və insandakı gözəlliklərin yüksək bədii ifadəsi olan şairin estetik baxışına görə: “İnsanın zahiri də, qəlbi də, hərəkətləri də gözəl olmalıdır...” (8, 133). Dünyadakı gözəlliklərin ən alisi insan gözəlliyidir. İnsan özünün bənzərsiz gözəlliyi ilə təbiətin ən ulvi varlığı, şah əsəridir. Kamil insan daxili və zahiri gözəllikləri özündə cəmləşdirməklə bərabər, həyatdakı mənəvi eybəcərliklərə qarşı barışmaz mübarizə aparmalı, gözəllik ab-havası yaratmağa çalışmalıdır. *Nümunə:*

Bənövşə zülfündən aldıqca işıq,
Camalı güllərə olsun yaraşır.
Boy atmaq öyrətsin sərvə özündən,
Utansın yasəmən onun üzündən (2, s. 114).

Təbiəti sevmək, onun qorunmasının zəruriliyini dərk etmək, ətraf mühitin korlanması və çirklənməsi hallarına qarşı barışmaz olmaq, ekoloji mədəniyyətə sahiblənmək bütün insanlar, xüsusilə, gənc nəsillərdə mövcud gerçəkliyin irəli sürdüyü ən vacib tələblərdən biridir.

Mütəfəkkir şairin təbiəti mühafizə konsepsiyasının qısa ifadəsi belədir: “... təbiət vahid, bölünməz bir orqanizmdir. İnsanlar da təbiətin bir hissəsidir... Təbiətin bir üzvünün zədələnməsi onun bütün cisminə xələl gətirə bilər, onun nəticəsində də insanlar çox böyük təhlükəyə düşər olar.” *Nümunə:*

Üstünlükdə varlığın birincidir dünyada,
Hər canlı da sənintək bir incidir dünyada.
Qan bahası istəyən çoxdur deyə qan alma,
Can verməyə qüdrətin yoxdur deyə can
alma (5, s. 97).

İnsan hər bir zaman ülviliyyətini göstərməli, təbii gözəlliklərdən zövq almalı, təbiətin bəzəyi olan canlılara qayğıkeş münasibət bəsləməli, onları məhv olmaqdan xilas etməli, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etməyə çalışmalıdır. Unutmaq olmaz ki, təbiətin korlanması, canlıların məhv edilməsi sonda insanın özünün faciəsinə səbəb ola bilər. *Nümunə:*

Ağacı yıxanlar tez yıxılırlar,
Ovçunun axırı dilənçi olar (6, s. 346).

Təbiətə qayğıkeş və insani münasibət “ideal cəmiyyətin” – “xoşbəxtlər ölkəsi”nin (müasir dövrdə - hüquqi dövlətin, demokratik cəmiyyətin) ən zəruri ayrılmaz atributlarından biridir. Təbiətə zülm edənlərin, ceyran, cüyür, maral və s. kimi nadir təbiət incilərinin insafsızcasına məhv edilməsinə qıyanların “yırtıcı” heyvanlardan heç bir fərqi yoxdur. *Nümunə:*

Hər maral ovçunun zülmündən qaçar,
Yırtıcı vəhşidir hələ insanlar (3, s. 159).

Hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin mühüm meyarlarından biri onun fiziki kamilliyi, orqanizmin sağlamlığı və kamilliyidir. Kamil insan yüksək əqli və əxlaqi dəyərlərlə yanaşı, fiziki keyfiyyətlərə (güclülük, çeviklik, elastiklik, sürətlilik, dözümlülük və s.) və bacarıqlara (düzgün yerimək, uzununa və hündürlüyə tullanmaq, üzmək, dırmaşmaq, oynamaq, qaçmaq, idman alətləri ilə hərəkət və s.) sahib olmalıdır.

Fiziki kamilliyi olmayan insandan yüksək əqli və əxlaqi keyfiyyətlər, estetik zövq, əmək bacarıqları və s. gözləmək olmaz. Ona görə də hər

bir kəs ilk növbədə öz orqanizminin sağlamlığı və möhkəmliyi qayğısına qalmalıdır. *Nümunə:*

Bədən sağlam olsa, saf olar söz də,
Süst adam süst olar bədəndə, sözdə

(6, s. 192).

Fiziki keyfiyyətləri və bacarıqları əzmkarlıqla mənimsəməyi qarşısına məqsəd qoyan hər bir gənc Fərhad, Bəhram, İsgəndər, Məhin Banu və Nüşabə kimi “fil qüvvətli” olmalı, “at çapmağı”, “canavarın boynunu”, “şirin pəncəsini” qırmağı, “qılinc vurmağı”, “qızmış aslanlara qarşı durmağı” bacarmalı, qorxmazlığı, cəsarəti və hünəri ilə fərqlənməlidir. Öz gücünə güvənə bilməyən cəsarətsiz qorxaqlar heç vaxt həyatda yüksək mərtəbəyə ucala bilməzlər. Belələrinin həyatı “dərd”. “qəm” içində keçər. *Nümunə:*

Fələklər yüksəldər hünər, cəsarət səni,
Hünərsiz alçalarsan, tapar əsarət səni

(5, s. 71).

Fiziki kamillik, fiziki keyfiyyət və bacarıqlar tək-cə kişilər üçün deyil, qadınlar üçün də eyni dərəcədə vacibdir. Öz sağlamlığının qayğısına qalan hər bir qadın heç bir sahədə, o cümlədən fiziki kamilliyinə görə kişilərdən geri qalmamalı, Məhin Banu, Şirin, Nüşabə və s. kimi at çapmağı, qılinc çalmağı, hətta, çövkən oynamağı bacarmalıdır. *Nümunə:*

Mən də bir aslanam, düşünsən bir az,
Aslanın erkəyi, dişisi olmaz (3, s. 212).

Fiziki keyfiyyət və bacarıqlara yiyələnməyin, sağlam və möhkəm orqanizmə sahiblənməyin, idman yarışlarında böyük uğurlar qazanmağın başlıca yolu məşqdır, yəni fiziki hərəkət və təmrinlərin (tapşırıqların) dönə-dönə, yorulmadan, usanmadan, müntəzəm, məqsədyönlü təkrar etməkdir. Bu məşq vərdiş və adət halına keçdikdə daha yüksək nəticə verir. Bəhram Gurun qaçan ceyranın ayağını bir oxla qulağına “tikməsi”, eləcə də Fitnənin öz çəkisindən ağır olan öküzü çiyində altmış pilləli eyvana qaldırması, məhz, onlarda məşqin vərdiş-adət halını alması ilə bağlıdır. *Nümunə:*

İnsan etsə əgər bir işə vərdiş,
Çətin olsa belə, görülər bu iş (4, s. 103-104).

Fiziki kamilliyə qovuşmağın, sağlam, möhkəm və güclü orqanizmə sahib olmağın başlıca vəzifələrindən biri gigiyenik norma və qaydalara, xüsusilə, qidalanma və yuxu rejiminə əməl etməkdir.

Öz sağlamlığının qayğısına qalan hər bir kəs, qidalanma normalarına ciddi əməl etməlidir. Qarnı doysa da, gözü doymayanlar anlamalıdır ki, əgər “çox yeyənlər” “çox yaşasaydı” “ölüm olmazdı onda”. Əksinə, çox yeyənlərin ağı kütləşir, hətta, “kəm ağıl”a gətirib çıxarır. Normadan az qidalanmaq da insanın xəstələnməsinə, hətta, ölümə səbəb olur. Qidalanma zamanı qidanın tərkibinə diqqət yetirmək, “yağlı və yavanı” növbələşdirmək, biri digəri ilə uyğun gəlməyən, “sirkə ilə süd” kimi zərər yetirən yeməkləri eyni vaxtda, birlikdə qəbul etməmək vacibdir. *Nümunə:*

Ye, iç bu dünyada kifayət qədər,
Az yemək, çox yemək ziyan gətirər.
Çox yemək, az yemək yaxşı şey deyil,
Etidalı gözlə, hər qaydanı bil (6, s. 323).

Yuxu rejiminə düzgün əməl etmək də orqanizmin sağlamlığı və möhkəmliyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Normadan artıq yatanlar bilməlidir ki, “yuxu ölümə bənzəyir”, “iğidlərə hiylə” qurur, orqanizmin kütləşməsinə səbəb olur. Normadan az yatmaq da eyni dərəcədə zərərliyə. Yuxusuz qalan insanın bədəni “sütləşib, yorulub, qüvvədən” düşür. *Nümunə:*

Bu qədər nə üçün yataq dünyada?
Yuxuda ölümə bənzər mənada.
Yuxudan ölümtək etməli həzər,
Çünki bir-birinə bunlar çox bənzər
(3, s. 516).

Əqli zənginliyə, əxlaq saflığına və fiziki kamilliyə ciddi təsir göstərən amillərdən biri zərərli adətlərə, xüsusilə, sərxoşluğa meyildir. Kamil insan, sağlam ömür sürmək istəyən hər bir kəs, insanın “varlığını yaddan çıxaran”, “ağlı keyləşdirən”, “ağıllıyın üstündən qələm çəkən”, “ömürlük ələm”ə, dərd-qəmə səbəb olan “o haramzadədən” uzaq durmalıdır. *Nümunə:*

Sərxoşluğa uyan kəs ələm çəkər ömürlük,
Ağıllıyın üstünə qələm çəkər ömürlük
(5, s. 124).

Təbii amillər də orqanizmin sağlamlığında və möhkəmliyində əhəmiyyətli rol oynayır. Həmin amillərdən (su, hava, günəş) də gigiyenik normalara uyğun istifadə edilməlidir. Ən təmiz suyu da normadan artıq içəndə zərər yetirir. (“Bir inci saflığı varsa da suda, artıq içiləndə dərd verir oda.”) Rütubətli hava bir sıra qorxulu xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur.

Qəlbi milli təəssübkeşlik hissi ilə döyünən hər bir Azərbaycan vətəndaşı, xüsusən də, gənc-lər, dünyanın tanıdığı və doğma ölkəsini bütün dünyaya tanıdan dahi Nizami Gəncəvinin adı ilə fəxr etməli, böyük tərbiyə məktəbi olan həyat və yaradıcılığını dərindən öyrənməyə çalışmalı, “zamanlara, məkanlara hökm edən”, əbədiyaşar irsinin beynəlxalq aləmdə daha geniş tanıtılma-sı üçün əlindən gələni əsirgəməməlidir.

Problemin aktuallığı. Azərbaycan Respubli-kasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə Nizami ili elan olunmuş 2021-ci ildə bu məqalə-nin təqdim olunması təqdir olunmasıdır. Məqalə aktu-allığı ilə seçilir.

Problemin elmi yeniliyi. Nizami Gəncəvinin pedaqoji baxışlarının konseptual müddəaları diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılardan ötrü faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Araslı N. Nizami və türk ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 1980, 208 s.
2. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: Yazıçı, 1983, 303 s.
3. Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. Bakı: Yazıçı, 1982, 688 s.
4. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı: Yazıçı, 1983, 355 s.
5. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Yazıçı, 1981, 195 s.
6. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Yazıçı, 1983, 401 s.
7. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz doqquzuncu kitab. Bakı: Azərənəşr, 2012, 486 s.
8. Azadə R. Nizami Gəncəvi. Həyatı və sənəti. Bakı: Elm, 1979, 211 s.

E-mail: bayram.apoyev@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. R.S. Əliyev

Redaksiyaya daxil olub: 02.03.2021